

Ερευνώντας τον κόσμο του παιδιού

Τόμ. 8 (2008)

Η ταυτότητα του «άλλου» στα λογοτεχνικά βιβλία Ελλήνων συγγραφέων της περιόδου 1990-2005 με θέμα τη διαφορετικότητα, για αναγνώστες 4-10 ετών

Σεβαστή Ματθαίου (Sevasti Mattheou)

doi: [10.12681/icw.18208](https://doi.org/10.12681/icw.18208)

Copyright © 2018, Ερευνώντας τον κόσμο του παιδιού

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά-Μη Εμπορική Χρήση 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ματθαίου (Sevasti Mattheou) Σ. (2008). Η ταυτότητα του «άλλου» στα λογοτεχνικά βιβλία Ελλήνων συγγραφέων της περιόδου 1990-2005 με θέμα τη διαφορετικότητα, για αναγνώστες 4-10 ετών. *Ερευνώντας τον κόσμο του παιδιού*, 8, 89-105. <https://doi.org/10.12681/icw.18208>

Η ταυτότητα του «άλλου» στα λογοτεχνικά βιβλία Ελλήνων συγγραφέων της περιόδου 1990-2005 με θέμα τη διαφορετικότητα, για αναγνώστες 4-10 ετών

Περίληψη

Σκοπός της μελέτης είναι να καταγράψει την ταυτότητα του «άλλου», όπως εμφανίζεται στα λογοτεχνικά βιβλία ελλήνων συγγραφέων της περιόδου 1990-2005 με θέμα τη διαφορετικότητα, που απευθύνονται σε παιδιά 4-10 ετών. Για την επίτευξη του στόχου, τα κείμενα των παιδικών βιβλίων αναλύθηκαν στο θέμα της ταυτότητας του «άλλου», η οποία συγκροτήθηκε από εννέα βιολογικές και πολιτισμικές παραμέτρους.

Τα αποτελέσματα της θεματικής ανάλυσης των κειμένων των παιδικών βιβλίων κατέγραψαν την εθνική-πολιτισμική ομοιογένεια ως αξία και αποτύπωσαν τη στενή σχέση ανάμεσα σε ένα έθνος και ένα πολιτισμό. Η ταυτότητα του «άλλου» συγκροτήθηκε στη βάση της αντιπαράθεσης με την ελληνική ταυτότητα. Η κατασκευή της ελληνικής ταυτότητας προσδιόρισε την ταυτότητα του «άλλου», η οποία καταγράφηκε ελλιπώς στις πολιτισμικές παραμέτρους της και υποτεταγμένη.

Λέξεις-κλειδιά: Ταυτότητα, ομοιότητα-διαφορά, εαυτός-«άλλος», ομοιογένεια, στερεότυπα, προκατάληψη.

The identity of the “other” in literary books, written by Greek authors in between 1990 and 2005 on the issue of diversity, aimed at children in the 4-10 age group.

Abstract

The aim of this study is to record the identity of the “other”, as it is presented in literary books on the issue of diversity, which were written by Greek authors in between 1990 and 2005 and were aimed at children in the 4-10 age group. In order to achieve this goal the texts of children’s

books were analyzed in terms of the issue of the “other’s” identity, which was constituted from nine biological and cultural parameters.

The results of the thematic analysis of the texts of children’s books recorded the ethnic – cultural homogeneity as a value and revealed the close relationship between one nation and one culture. The identity of the “other” was constructed on the basis of confrontation with the Greek identity. The construction of the Greek identity defined the identity of the “other”, which was recorded as deficient, mainly in respect to its cultural parameters, and underestimated.

Key words: Identity, similarity-difference, self-other, homogeneity, stereotype, prejudice.

1. Εισαγωγή

Η είσοδος μεγάλου αριθμού αλλοδαπών και παλιννοστούτων προσφύγων ή μεταναστών (Κάτσικας & Πολίτου, 1999) στην Ελλάδα, εδραίωσε την πολυπολιτισμικότητα της ελληνικής κοινωνίας και άλλαξε τη σύνθεση του μαθητικού πληθυσμού.

Στο πλαίσιο αυτό, η παιδική λογοτεχνία εντάσσει στη θεματολογία της το ζήτημα της διαφορετικότητας επιχειρώντας να γνωρίσει στα παιδιά τον «άλλο» (Καλλέργης, 1993). Με δεδομένο ότι τα λογοτεχνικά βιβλία ενέχουν θέση διδακτικού υλικού (ΥΠΕΠΘ-Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, 2001), η παρούσα εργασία μελετά τα παιδικά βιβλία των ελλήνων συγγραφέων της περιόδου 1990-2005. Στόχος της μελέτης είναι να καταγράψει την εικόνα του «άλλου»¹⁵ –όπως αυτή εμφανίζεται στα συγκεκριμένα παιδικά βιβλία.

2. Μεθοδολογία

Ως υλικό για τη μελέτη χρησιμοποιήθηκε το σύνολο των βιβλίων (28), που προτείνονται για το θέμα της διαφορετικότητας από το περιοδικό «Διαδρομές στο χώρο της λογοτεχνίας για παιδιά και νέους», στη χρονική περίοδο 1990-2005, για παιδιά τεσσάρων-δέκα ετών¹⁶.

---

15. Τα δεδομένα που χρησιμοποιήθηκαν στην παρούσα εργασία αντλήθηκαν από τη μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία της συγγραφέως με τίτλο *Η εικόνα του «άλλου» και η ιδεολογία της αποδοχής του στα λογοτεχνικά βιβλία ελλήνων συγγραφέων της περιόδου 1990-2005 για παιδιά 4-7 & 7-10 ετών*, που εκπονήθηκε στο πλαίσιο της Θεματικής Ενότητας «Πολιτισμικές διαφορές και κοινωνικές ανισότητες» του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών «Σπουδές στην Εκπαίδευση» του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, με επιβλέπουσα την Α. Ανδρούσου, Επίκουρη Καθηγήτρια του Τ.Ε.Α.Π.Η. του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

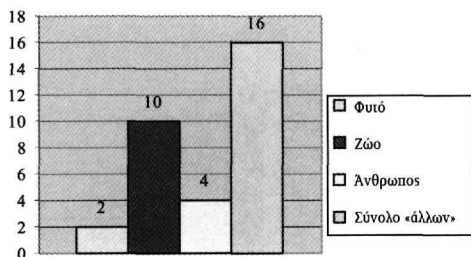
16. Οι προτάσεις των βιβλίων, σύμφωνα με το περιοδικό, ταξινομούνται σε τρεις κατηγορίες –για παιδιά προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας (4-7 ετών), για παιδιά από επτά ετών και πάνω (7-10 ετών) και για μεγάλα παιδιά και νέους (άνω των 10 ετών)-. Από αυτές, επιλέχθηκε το σύνολο των βιβλίων που αφορούν τις δύο πρώτες κατηγορίες.

Η ποιοτική θεματική ανάλυση αποτέλεσε τη μέθοδο προσέγγισης¹⁷, επειδή συνάδει με τους στόχους της μελέτης. Η εικόνα του «άλλου» συγκροτήθηκε από εννέα θέματα. Τα τέσσερα πρώτα –βιολογικό είδος, σωματικά χαρακτηριστικά, φύλο και ηλικία– συνθέτουν τη βιολογική διάσταση του «άλλου» και τα επόμενα πέντε –εθνική καταγωγή, γλωσσικός κώδικας, θρησκεία, κοινωνικό πλαίσιο και μόρφωση –την κοινωνική και πολιτισμική του ταυτότητα (Zurcher, 1977, οπ. αναφ. στο Δραγώνα, 2001).

Τα 28 κείμενα αποτέλεσαν την πηγή πληροφοριών για την εικόνα του «άλλου», γι αυτό και μελετήθηκαν με στόχο την ανεύρεση των εννέα θεμάτων, ταξινομημένα ανά ηλικία αναγνωστών στην οποία απευθύνονται (για αναγνώστες 4-7 ετών και 7-10). Ακολούθησε η καταγραφή και κατηγοριοποίηση των πληροφοριών, που αντλήθηκαν από τα κείμενα. Οι κατηγορίες αποδόθηκαν σε πίνακες και γραφήματα, μελετήθηκαν και τεκμηριώθηκαν με βάση το θεωρητικό πλαίσιο της έρευνας. Η συνθετική μελέτη των επιμέρους θεμάτων συγκρότησε την εικόνα του «άλλου».

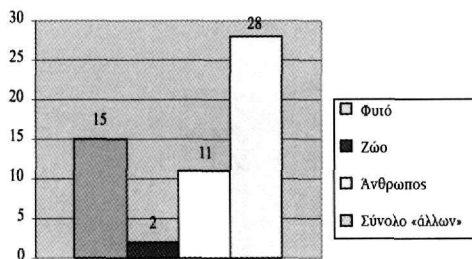
3. Αποτελέσματα ανάλυσης

Βιολογικό είδος

Γράφημα 1α

Το βιολογικό είδος του «άλλου» στα βιβλία για παιδιά 4-7 ετών

Γράφημα 1β

Το βιολογικό είδος του «άλλου» στα βιβλία για παιδιά 7-10 ετών

Στα γραφήματα 1α και 1β, που απεικονίζουν το βιολογικό είδος του «άλλου», ο «άλλος» παρουσιάζεται ως φυτό, ζώο, φανταστικό πλάσμα ή άνθρωπος. Η παρουσίαση του ήρωα ως ζώο ή φυτό αποτελεί παραδοσιακή επιλογή των συγγραφέων των ιστοριών για παιδιά (Τσιλιμένη, 1996). Στην περίπτωση, όμως, της διαμόρφωσης της ταυτότητας του «άλλου», οι συγκεκριμένες μορφές παραπέμπουν σε φυσικά, κυρίως, χαρακτηριστικά και ενδέχεται να περιορίσουν το εύρος της ταυτότητας ή να την εξισώσουν με τις βιολογικές της συνιστώσες¹⁸. Επιπλέον, ο χώρος δράσης (φυσικό περι-

17. Για τη μέθοδο και την καταλληλότητά της βλ. ενδεικτικά: Κυριαζή, 2002, Πάλλα, 1990, Ψύλλα, 1998.

18. Οι περισσότερες συνιστώσες της ταυτότητας δεν αφορούν φυσικά χαρακτηριστικά (Μααλούφ, 1998).

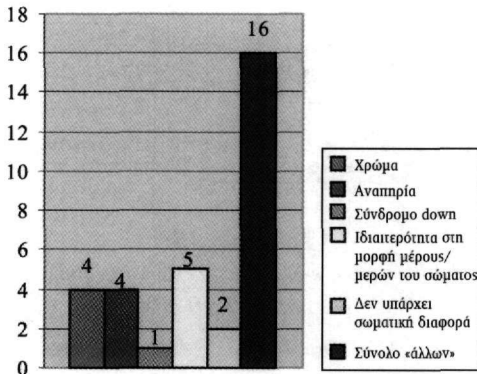
βάλλον), που καθορίζει την ύπαρξη των ηρώων (Κοντολέων, 1995), μπορεί να ελαχιστοποιήσει ή να αφαιρέσει το ρόλο της κοινωνίας. Η κοινωνία, όμως, είναι ο καταλυτικός παράγοντας, που διαχειρίζεται κάθε εγγενές χαρακτηριστικό, το επενδύει με τον κοινωνικό του ρόλο και το αξιολογεί.

Η παρουσίαση του «άλλου» με μορφή φανταστικών πλασμάτων, συνδέει τα κείμενα με το λαϊκό παραμύθι και τοποθετεί τον «άλλο» σ' ένα μη ρεαλιστικό χώρο δράσης, στον οποίο η πραγματικότητα δομείται με διαφορετικό τρόπο από αυτόν που συναντάμε στην καθημερινή ζωή (Μιχαλοπούλου, 1996). Αυτό το δεδομένο, περιορίζει την ταυτότητα του «άλλου», που ως φανταστικό πλάσμα, ενδέχεται να μη διαθέτει υπαγωγές όπως θρησκεία, εθνική καταγωγή κ.λ.π. και συνεπώς δεν επιτρέπει να αναδειχτεί η εμπλοκή της κοινωνίας στη διαμόρφωση της ταυτότητάς του.

Επιπλέον, οι παραπάνω μορφές του «άλλου» τον τοποθετούν εξ ορισμού σε άλλη ομάδα από τα παιδιά-αναγνώστες. Έτσι, περιορίζονται οι ομοιότητες και αυξάνεται η παράμετρος της διαφοράς, η οποία είναι κοινωνικά αξιολογημένη υπέρ του ανθρώπου. Επομένως, ο «άλλος» υποτιμάται.

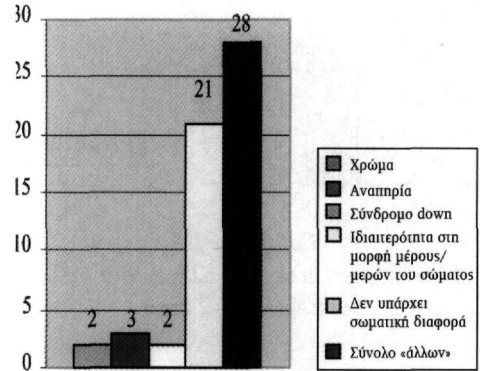
Στα παραπάνω γραφήματα 1α και 1β, αποτυπώνεται και η ανθρώπινη μορφή του «άλλου», η οποία για ευνότους λόγους, εμφανίζεται ως η πλέον κατάλληλη.

Διαφορετικότητα σε σωματικά χαρακτηριστικά

Γράφημα 2α

Διαφορετικότητα σε σωματικά χαρακτηριστικά στα βιβλία για παιδιά 4-7 ετών

Γράφημα 2β

Διαφορετικότητα σε σωματικά χαρακτηριστικά στα βιβλία για παιδιά 7-10 ετών

Στα γραφήματα 2α και 2β, που απεικονίζουν τη διαφορετικότητα σε σωματικά χαρακτηριστικά, εμφανίζονται δύο εκδοχές, για τη σωματική κατασκευή του «άλλου». Στην πρώτη, ο «άλλος» διαφέρει σωματικά από την πλειονότητα. Συγκεκριμένα, διαθέτει ποικιλία σωματικής διαφοράς –χρώμα, αναπηρία, σύνδρομο down, σωματική ιδιαιτερότητα-. Η ποικιλία αυτή ανταποκρίνεται στην εικόνα της σχολικής και κοινωνικής πραγματικότητας. Ανταποκρίνεται, συνεπώς, στις άμεσες εμπειρίες των παιδιών.

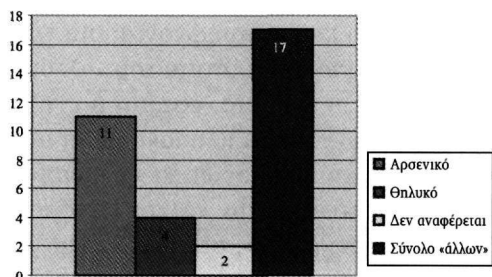
Από την οπτική της ταυτότητας, όμως, η σωματική διαφορά είναι κοινωνικά αξιολογημένη και γι αυτό συνδέεται με στερεότυπα. Επομένως, ενδέχεται η διαφορετικότητα των συγκεκριμένων «άλλων» να είναι παράγοντας υποτίμησης.

Επιπλέον, για τη σωματική κατασκευή φαίνεται «φυσικό» να ενοχοποιείται η φύση και να ελαχιστοποιείται ο ρόλος της κοινωνίας στη διαμόρφωσή της. Επίσης, η σωματική διαφορά ως πλέον ορατή, ιδιαίτερα για τα μικρά παιδιά, ενδέχεται να ιεραρχηθεί ως πρώτη και να λειτουργήσει σε βάρος της αναγνώρισης των υπόλοιπων υπαγωγών του «άλλου» με αρνητικές συνέπειες στη συνολική κατασκευή της ταυτότητάς του.

Ως δεύτερη εκδοχή, ο «άλλος» δεν διαφοροποιείται σωματικά από την πλειονότητα και έτσι δίνεται ευκαιρία ανάδειξης της ποικιλίας της ετερότητας. Η πολυσύνθετη ετερότητα δίνει ευκαιρία αναγνώρισης της ποικιλίας των όμοιων και ταυτόχρονα διαφορετικών υπαγωγών της ταυτότητας του «άλλου» και της πλειονότητας. Επίσης, καθαργεί τη σωματική κατασκευή, ως παράγοντα διαφορετικής υπαγωγής και αναδεικνύει τον καταλυτικό ρόλο της κοινωνίας στην ιεράρχηση των υπαγωγών.

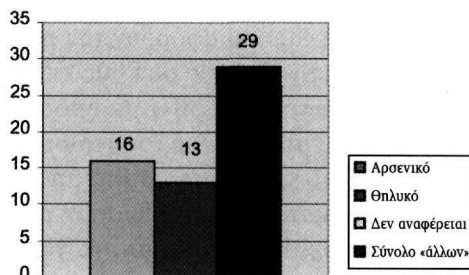
Η σύγκριση της παραμέτρου αυτής, στις δύο ηλικιακές αναγνωστών, δείχνει ότι οι συγκεκριμένοι έλληνες συγγραφείς, όταν απευθύνονται στα μικρότερα παιδιά, κυρίως επιλέγουν να καταστήσουν ορατή τη διαφορά, με αποτέλεσμα να αναδεικνύεται η διαφορετικότητα του «άλλου», ως φυσική. Αντίθετα, όταν παράγουν κείμενα για μεγαλύτερα παιδιά, τοποθετούν σε άλλο επίπεδο τη διαφορά και έτσι, δίνεται η ευκαιρία ανάδειξης της ποικιλίας των μορφών ετερότητας (γλωσσική, εθνική, θρησκευτική, ταξική, μορφωτική), που συνθέτουν την πολυχρωμία της ελληνικής κοινωνικής και σχολικής πραγματικότητας.

Φύλο

Γράφημα 3α

Το φύλο του «άλλου» στα βιβλία για παιδιά 4-7 ετών

Γράφημα 3β

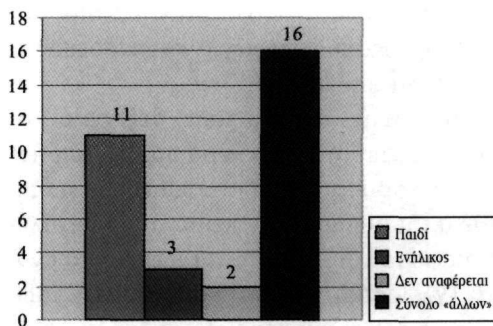
Το φύλο του «άλλου» στα βιβλία για παιδιά 7-10 ετών

Στα γραφήματα 3α και 3β που αφορούν την παράμετρο του φύλου, φαίνεται ότι οι «άλλοι» ανήκουν και στα δύο φύλα. Η αναφορά και στα δύο φύλα είναι σημαντική, γιατί επιτρέπει στα παιδιά-αναγνώστες να αναγνωρίσουν ομοιότητες με τον «άλ-

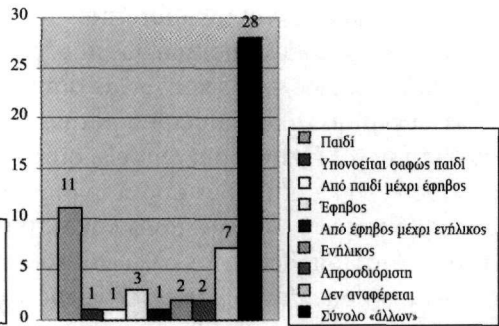
λο». Η σαφής υπεροχή του αρσενικού φύλου, που παρατηρείται στα βιβλία για παιδιά 4-7 ετών, περιορίζει σημαντικά αυτή τη διαδικασία για το σύνολο των παιδιών, προσανατολίζοντάς την, δυσανάλογα, στο ένα φύλο.

Ακόμη, στα ίδια βιβλία, υπάρχουν «άλλοι», που στερούνται αναφοράς στο φύλο. Η απουσία αυτή στερεί μια υπαγωγή από τον «άλλο» περιορίζοντας έτσι το εύρος της συνολικής του ταυτότητας. Στερεί μια όμοια υπαγωγή ανάμεσα στον «άλλο» και το αναγνωστικό κοινό. Η απουσία του φύλου δηλώνεται με ουδέτερο άρθρο, συνεπώς, υποβιβάζει τον «άλλο» εξισώνοντάς τον με άψυχα αντικείμενα.

Ηλικία

Γράφημα 4α
Η ηλικία του «άλλου» στα βιβλία
για παιδιά 4-7 ετών

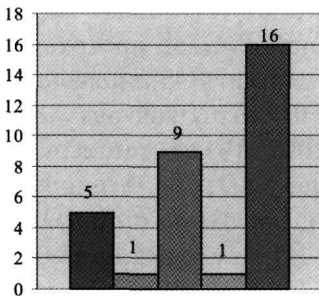

Γράφημα 4β
Η ηλικία του «άλλου» στα βιβλία
για παιδιά 7-10 ετών

Τα δεδομένα, που αφορούν την ηλικία των «άλλων» και αποτυπώνονται στα γραφήματα 4α και 4β, δείχνουν δύο εκδοχές για την ηλικιακή ταυτότητα του «άλλου». Η πρώτη, αφορά «άλλους» με προσδιορισμένη ηλικία –παιδιά, έφηβοι ή ενήλικες-. Σ' αυτήν την εκδοχή, οι περισσότεροι «άλλοι» ταυτίζονται ηλικιακά με τα παιδιά-αναγνώστες. Έτσι, τα παιδιά μπορούν να ανακαλέσουν προσωπικές εμπειρίες, να αναγνωρίσουν και να βιώσουν μια σειρά ομοιοτήτων με τον «άλλο» (Ανδρούσου & Μάγος, 2001). Ακόμη, το γεγονός ότι κάποιοι «άλλοι», στα βιβλία για μεγαλύτερα παιδιά, παρουσιάζονται στη διάρκεια ηλικιακών φάσεων (από παιδί ως έφηβος, από έφηβος ως ενήλικος), δίνει την ευκαιρία ενδεχομένως να φανεί, ότι η οικοδόμηση της ταυτότητας είναι μια διαδικασία που συντελείται σταδιακά και διαρκώς (Δραγώνα, 2003). Επίσης, οι «άλλοι», που αναφέρονται με την ηλικία τους, αποκτούν μια παράμετρο, που θα συμβάλλει στη δημιουργία πολυσύνθετης ταυτότητας.

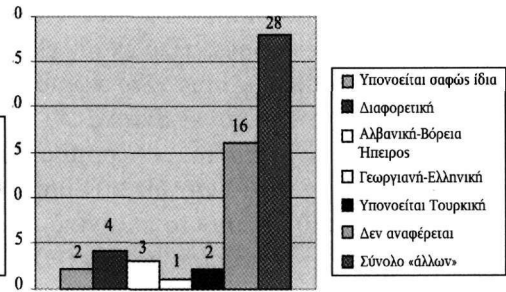
Στη δεύτερη εκδοχή εμπεριέχονται «άλλοι», που έχουν απροσδιόριστη ηλικία ή χωρίς αναφορά. Η μη αναφορά της ηλικίας του «άλλου», περιορίζει το εύρος της συνολικής του ταυτότητας αλλά και τις ομοιότητες με τους αναγνώστες.

Εθνική καταγωγή

Γράφημα 5α

Η εθνική καταγωγή του «άλλου» στα βιβλία για παιδιά 4-7 ετών

Γράφημα 5β

Η εθνική καταγωγή του «άλλου» στα βιβλία για παιδιά 7-10 ετών

Στα γραφήματα 5α και 5β, που αποτυπώνουν την εθνική καταγωγή των «άλλων», εμφανίζονται τρεις κοινές κατηγορίες: «υπονοείται σαφώς ίδια», «διαφορετική», «δεν αναφέρεται», που αποτυπώνουν ισάριθμες εκδοχές κατασκευής της εθνικής ταυτότητας.

Σύμφωνα με την πρώτη, ο «άλλος» παρουσιάζεται, έμμεσα, να έχει ίδια εθνικότητα με την πλειονότητα. Στην περίπτωση αυτή, το κείμενο φαίνεται να εκλαμβάνει όσους κατοικούν σε μια περιοχή ως ομοιογενή εθνική ομάδα, δεν ονομάζει την εθνική καταγωγή και έτσι φαίνεται να θεωρεί αυτονομία ως ομοιογενή την σύνθεση του ελληνικού πληθυσμού.

Η δεύτερη εκδοχή, καταγράφει τον εθνικά «άλλο», χωρίς να προσδιορίζει την εθνικότητά του και τον ονομάζει ξένο. Οι ξένοι υποβιβάζονται «Τι είναι αυτό το παράξενο πράγμα που ξεφύτρωσε πλάι μας;» (Νικολούδη, 2000: 10) και η χώρα τους υποτιμάται από την πλειονότητα «Γεννήθηκα...σε μια άλλη χώρα που το όνομά της...πάντα με κοροϊδεύουν όταν το λέω.» (Δαρλάση, 2004: 173). Η μη ονομασία της εθνικότητας του «άλλου» και η στάση της πλειονότητας υπονοούν, ότι η διαφορετική εθνική ταυτότητα υποτιμάται από τους υπόλοιπους.

Στην τρίτη εκδοχή, η εθνική καταγωγή του «άλλου» δεν αναφέρεται. Η απουσία της δηλώνει, ότι οι συγγραφείς δεν θεωρούν σημαντική την αναφορά στην εθνική καταγωγή των ηρώων τους. Έτσι, είναι σαν να κατασκευάζουν ήρωες εκτός του κοινωνικού πλαισίου, δηλαδή ήρωες που δεν έχουν τα χαρακτηριστικά που συναντούν τα παιδιά στην καθημερινότητά τους. Η στάση αυτή, μοιάζει με την αντίληψη που συναντάμε στα σχολικά βιβλία, όπου οι εθνικοί «άλλοι» δεν αναφέρονται παρά μόνο ως εχθροί (Φραγκουδάκη, 1997) και ενισχύει την αντίληψη περί ομοιογένειας που καλλιεργείται στο ελληνικό σχολείο (Ασκούνη, 2001).

Επίσης, από τα παραπάνω γραφήματα, προκύπτει ότι υπάρχουν «άλλοι» με διαφορετική, από την πλειονότητα, εθνική καταγωγή, η οποία δηλώνεται ή υπονοείται. Ειδικότερα, στα βιβλία για παιδιά 4-7 ετών, υπάρχει «άλλος» που αναφέρεται ρητά

ως Πορτορικανός. Η συγκεκριμένη εθνική καταγωγή είναι γεωγραφικά μακρινή και δε σχετίζεται με τις άμεσες εμπειρίες του αναγνωστικού κοινού.

Στα βιβλία για παιδιά 7-10 ετών αναφέρονται «άλλοι», που γεννήθηκαν και μεγάλωσαν σε άλλες χώρες, αλλά έχουν ελληνικές ρίζες. Αυτοί οι «άλλοι» προέρχονται από τόπους εξαθλιωμένους «*Στο χωριό του, η φτώχεια, η ανεργία κι η μίζερια ξεπερνούσαν τις ανθρώπινες αντοχές.*» (Μουρίκη, 2004: 10) ή επικίνδυνους «*Συμμορίες ελέγχουν τα πάντα...*» (Ζορμπά-Ραμμοπούλου, 2002: 15) και καταφέρνουν «*... να γυρίσουν στην πατρίδα!*» (Ζορμπά-Ραμμοπούλου, 2002: 15). Αγαπούν τα στοιχεία που καθορίζουν το ελληνικό έθνος: τον τόπο «*...μεγάλωσα στην Ελλάδα που την αγαπώ σαν πατρίδα μου...*» (Ηλιόπουλος, 2003: 11), τη γλώσσα και τη θρησκεία «*Η μάνα μου...με βάφτισε κρυφά.*» (Ηλιόπουλος, 2003: 11). Έτσι, κατασκευάζεται για τον «άλλο» μια διπλή, αλλά διαφορετικά αξιολογημένη εθνική ταυτότητα. Το κομμάτι της ταυτότητας, που συνδέεται με αξιολογημένες, από τα κείμενα, ως κατώτερες –από την Ελλάδα– χώρες σε πολιτισμό μοιάζει να είναι, από τους συγγραφείς, υποτιμημένο. Το κομμάτι που συνδέεται με την Ελλάδα –υπερτονίζεται στα κείμενα– προσθέτει στον «άλλο» μια κοινή υπαγωγή με τα παιδιά-αναγνώστες. Η βασική διαφορά στην παρουσίαση οφείλεται στο γεγονός, ότι η αναφορά στην Ελλάδα συνδέεται με συναισθηματικές διαστάσεις και είναι πάντα συναισθηματικά φορτισμένη. Έτσι, όμως, τα παιδιά-αναγνώστες «οδηγούνται» να ταυτιστούν με την «ελληνικότητα» των ηρώων και να τους αναγνωρίσουν ως ίδιους και όχι να αναγνωρίσουν τη διπλή υπαγωγή τους.

Ακόμη, καταγράφηκε η περίπτωση «άλλου», που παρουσιάζεται μέσα από στοιχεία, που, σαφώς, «φωτογραφίζουν» την Τουρκική εθνικότητά του, χωρίς ρητή αναφορά. Έτσι, μοιάζει σαν να μην «επιτρέπεται» η ευθεία αναφορά στην τουρκικότητα.

Από τη σύγκριση των δεδομένων που απεικονίζονται στα γραφήματα 5α και 5β στις δύο ηλικίες αναγνωστών, προκύπτουν οι εξής παρατηρήσεις.

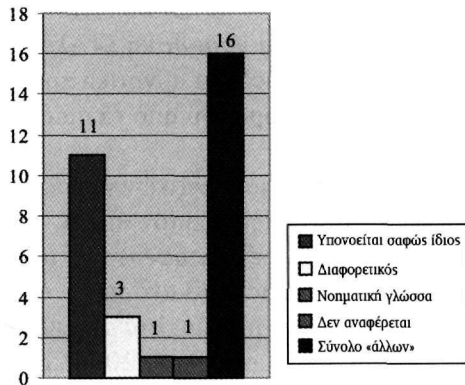
Οι κοινές κατηγορίες («διαφορετική», «υπονοείται σαφώς ίδια», «δεν αναφέρεται»), που εμφανίζονται στα γραφήματα, δεν χρησιμοποιούνται στον ίδιο βαθμό, με αποτέλεσμα να εκφράζουν διαφορετικές αντιλήψεις. Ειδικότερα, τα βιβλία για παιδιά 4-7 ετών υπονοούν, ότι οι περισσότεροι «άλλοι» έχουν ίδια εθνικότητα με την πλειονότητα. Έτσι, φαίνεται να κατασκευάζουν για τον «άλλο» μια εθνική ταυτότητα, που στηρίζεται στη βεβαιότητα της αμιγούς, εθνικά, ομάδας. Τα βιβλία για μεγαλύτερα παιδιά, δεν αναφέρουν την εθνικότητα των περισσότερων «άλλων» και φαίνεται να υποτιμούν τη σημασία της συγκεκριμένης υπαγωγής στη διαμόρφωση της ταυτότητάς τους.

Ο «άλλος», που έχει διαφορετική, από την πλειονότητα, αλλά και ονομαζόμενη εθνική καταγωγή παρουσιάζεται με διαφορετικό τρόπο. Τα βιβλία για παιδιά 4-7 ετών, αναφέρονται σε μακρινό «άλλο» και κατασκευάζουν μια ακίνδυνη εθνική ταυτότητα. Αντίθετα, στα βιβλία για μεγαλύτερα παιδιά περιγράφονται «άλλοι», που αποτελούν αντιπροσωπευτικές περιπτώσεις εθνικής ετερότητας της σύγχρονης ελληνικής πραγματικότητας. Όμως, η επιλογή εστιάζεται σε «άλλους» που έχουν και ελληνική καταγωγή, η οποία –επειδή παρουσιάζεται με έμφαση, σε αντίθεση με την άλλη εθνικότητα που παρουσιάζεται υποτιμημένη– φαίνεται να ακυρώνει τη διπλή

εθνική ταυτότητα, αφού την προσανατολίζει δυσανάλογα και αξιολογικά προς τη μία πλευρά.

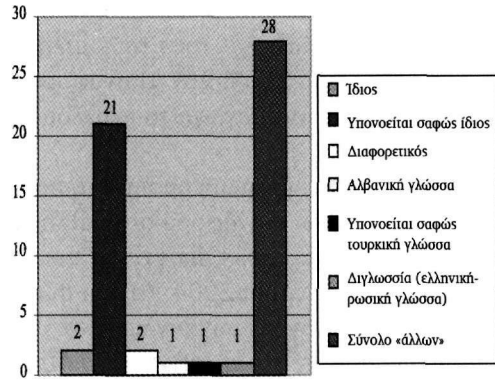
Τέλος, στα βιβλία και των δύο ηλικιών αναγνωστών παρουσιάζεται ένας κοινός τύπος: ο αόριστα διαφορετικός, από την πλειονότητα, εθνικός «άλλος», στον οποίο προσδίδεται μια υποτιμημένη εθνική ταυτότητα.

Γλωσσικός κώδικας

Γράφημα 6α

Ο γλωσσικός κώδικας του «άλλου» στα βιβλία για παιδιά 4-7 ετών

Γράφημα 6β

Ο γλωσσικός κώδικας του «άλλου» στα βιβλία για παιδιά 7-10 ετών

Στα γραφήματα 6α και 6β, που απεικονίζουν το γλωσσικό κώδικα του «άλλου», εμφανίζονται δύο κοινές κατηγορίες: «υπονοείται σαφώς ίδιος» και «διαφορετικός» που αποτυπώνουν ισάριθμες εκδοχές για τη γλωσσική ταυτότητα του «άλλου».

Σύμφωνα με την πρώτη –και πλειοψηφούσα– εκδοχή, ο «άλλος» και η πλειονότητα υπονοείται, ότι έχουν κοινή γλωσσική ταυτότητα. Σ' αυτή την περίπτωση, οι έμμεσες αναφορές θεωρούν την κοινή γλώσσα, ως αυτονόητη και δηλώνουν τη μια γλώσσα της πλειονότητας ως αποτελεσματική στην επικοινωνία. Η κοινή γλωσσική ταυτότητα δίνει μια όμοια υπαγωγή του «άλλου» και της πλειονότητας, αλλά παράλληλα, φαίνεται να υποστηρίζει, ότι η γλώσσα της πλειονότητας είναι μία και δεν δίνει ευκαιρία ανάδειξης της ποικιλίας της.

Στη λογική, της αποτελεσματικής γλώσσας της πλειονότητας, εντάσσεται και κείμενο, που απευθύνεται σε μεγαλύτερα παιδιά, όπου «άλλος» και πλειονότητα μιλούν ίδια γλώσσα, η οποία αναφέρεται ρητά ως ελληνική. Εδώ, ο «άλλος» έχει διαφορετική μητρική γλώσσα, αλλά την ξεχνά και μαθαίνει την ελληνική, ώστε «...δεν μπορούσε να θυμηθεί αν κάποτε στο σπίτι του έλεγαν και καμιά αλβανική λέξη.» (Ηλιόπουλος, 2003: 114). Έτσι, η θέση της ελληνικής γλώσσας φαίνεται να ισχυροποιείται, ακόμη περισσότερο, από τη στάση του «άλλου» απέναντί της.

Η δεύτερη εκδοχή, αφορά τη διαφορετική γλώσσα του «άλλου». Στην περίπτωση αυτή, η γλώσσα δεν ονομάζεται και παρουσιάζεται ως ακατανόητη και αναποτελεσματική στην επικοινωνία *«Μπλα γκλουζάλα κα τον ζικ, τους απάντησε το ξένο λουλούδι και φυσικά κανένας δεν κατάλαβε τίποτα»* (Καμαράτου-Γιαλλούση, 1996). Αυτή η παρουσίαση της διαφορετικής γλώσσας του «άλλου», αλλά και η έμμεση σύγκρισή της με τη γλώσσα της πλειονότητας παράγουν την υποτίμησή της.

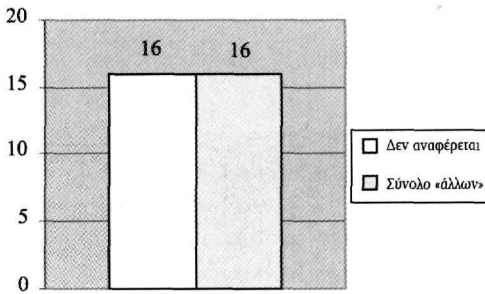
Σε κάποιες περιπτώσεις, η διαφορετική γλώσσα του «άλλου» αναφέρεται ρητά ή υπονοείται σαφώς. Ειδικότερα, στα βιβλία για παιδιά 4-7 ετών, αναφέρεται η νοηματική γλώσσα, η οποία δηλώνεται επικριτικά και συνυφασμένη με το πρόβλημά του *«Η ψυχία είναι τόσο δυνατή, που σου τρυπάει τ' αυτιά. ... τα παιδιά είναι κωφάλαλα και ο δάσκαλός τους τους μιλάει στη γλώσσα τους, τη νοηματική.»* (Αλεξοπούλου-Πετράκη, 2005: 20). Η αναφορά αυτού του είδους προσδίδει αρνητική χροιά στη συγκεκριμένη υπαγωγή του «άλλου» και ενισχύει τη διαφορά του από τα παιδιά-αναγνώστες.

Στα βιβλία για μεγαλύτερα παιδιά, παρουσιάζεται ποικιλία διαφορετικών γλωσσών του «άλλου». Εδώ, η αναφορά στην άλλη γλώσσα φαίνεται να αποκλείει τον «άλλο» από την επικοινωνία: *«Τους άκουγε να μιλάνε ελληνικά, αλλά... δεν κατάφερνε να βγάλει νόημα.»* (Μουρίκη 2004: 61), γι αυτό η ελληνική χρησιμοποιείται ακόμη και στις οικογενειακές στιγμές των δίγλωσσων «άλλων»: *«... συνέχιζε ο πατέρας στα ελληνικά, για να εξασκηθεί και η Ιρίνα και ο Μπορίς...»* (Ζορμπά-Ραμμοπούλου, 2004: 14). Έτσι, ενδυναμώνεται η ελληνική, ως γλώσσα επικοινωνίας, με αποτέλεσμα η αξιολογική της βαρύτητα να λειτουργεί σε βάρος της δεύτερης γλώσσας (στην περίπτωση της διγλωσσίας) ή η γλωσσική ταυτότητα του «άλλου» να υποτιμάται (στην περίπτωση της άλλης γλώσσας). Το ίδιο συμβαίνει και στην περίπτωση του παινιγμού στην άλλη γλώσσα. Εδώ, η γλωσσική ταυτότητα του «άλλου» κατασκευάζεται ασαφής και η σύγκριση της γλώσσας του με αυτή της πλειονότητας, της προσδίδει υποτίμηση.

Τέλος, υπάρχει ένα κείμενο, για παιδιά 4-7 ετών, χωρίς αναφορά στη γλώσσα του «άλλου». Αυτή η περίπτωση, αφαιρεί μια σημαντική παράμετρο της ταυτότητας του «άλλου» και αποδυναμώνει τη συνολική της συγκρότηση.

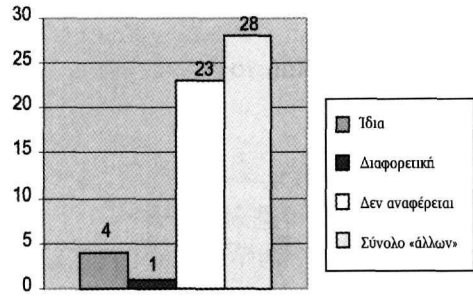
Από τη μελέτη της συγκεκριμένης παραμέτρου, προκύπτει ότι τα κείμενα αναφέρονται στη γλώσσα του «άλλου» κυρίως μέσα από υπονοήσεις και ασάφειες. Φαίνεται ότι οι συγκεκριμένοι έλληνες συγγραφείς θεωρούν αφενός, την επικοινωνία περίπου αυτονόητη και αφετέρου, τη γλωσσική διαφορά ως μη σημαντικό στοιχείο της ταυτότητας του «άλλου». Ακόμη, στο σύνολο των κειμένων, η γλώσσα της πλειονότητας παρουσιάζεται ως η μόνη ικανή να εξασφαλίζει την αποτελεσματική επικοινωνία. Το δεδομένο αυτό ισχυροποιείται, από τον μεγάλο αριθμό «άλλων» (35 στους 44) που φαίνεται να τη χρησιμοποιεί. Συνακόλουθα, η γνώση της γλώσσας της πλειονότητας είναι αυτή, που προσδίδει θετική χροιά στη γλωσσική ταυτότητα του «άλλου». Ακόμη και τα βιβλία για μεγαλύτερα παιδιά, που αναφέρονται σε περισσότερες γλώσσες, ενισχύουν τελικά, τη γλώσσα της πλειονότητας.

Θρησκεία

Γράφημα 7α

Η θρησκεία του «άλλου» στα βιβλία για παιδιά 4-7 ετών

Γράφημα 7β

Η θρησκεία του «άλλου» στα βιβλία για παιδιά 7-10 ετών

Από τα δεδομένα των γραφημάτων 7α και 7β, που απεικονίζουν τη θρησκεία, προκύπτουν τρεις εκδοχές για τη θρησκευτική ταυτότητα του «άλλου». Στην πρώτη, η θρησκεία του είναι ίδια με της πλειονότητας και επιπλέον αναφέρεται ρητά η χριστιανική θρησκεία. Έτσι, προστίθεται στην ταυτότητα του «άλλου» μια κοινή, με τα παιδιά-αναγνώστες, υπαγωγή και με δεδομένη την αξιολόγηση της χριστιανικής θρησκείας, αυτή η ταυτότητα θα είναι θετική.

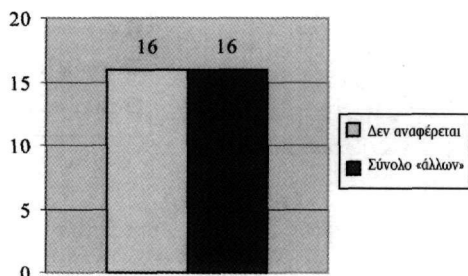
Στη δεύτερη εκδοχή, αναφέρεται ότι ο «άλλος» έχει διαφορετική, από την πλειονότητα, θρησκεία η οποία, όμως, δεν ονομάζεται, ούτε περιγράφεται. Η αναφορά, χωρίς στοιχεία, στη διαφορετική θρησκεία –συγκριτικά με τα στοιχεία της θρησκείας της πλειονότητας– παρουσιάζεται ελλιπής. Συνεπώς, για τον «άλλο» κατασκευάζεται μια θρησκευτική ταυτότητα υποτιμημένη.

Από την τρίτη εκδοχή, προκύπτει η αποσιώπηση της θρησκευτικής ταυτότητας του μεγαλύτερου αριθμού των «άλλων». Έτσι, περιορίζονται αφενός, οι υπαγωγές της ταυτότητας και αφετέρου, ο πολυδιάστατος χαρακτήρας της. Επιπλέον, η μη αναφορά της θρησκείας του «άλλου», δε βοηθά τα παιδιά-αναγνώστες να κατανοήσουν, ότι πρόκειται για μια ακόμη υπαγωγή του, η οποία δεν τον προσδιορίζει αποκλειστικά, ούτε τον εμποδίζει να έχει, άλλου είδους, ομοιότητες μ' αυτά. Επίσης, η απουσία της θρησκείας του «άλλου», αποσιωπά τη θρησκευτική ετερότητα. Έτσι, αφενός η ποικιλία της ετερότητας περιορίζεται και αφετέρου ισχυροποιείται η θέση της θρησκείας της πλειονότητας, ως η μόνη θρησκεία που αναφέρεται ρητά.

Από τη συνολική μελέτη των δεδομένων των γραφημάτων 7α και 7β φαίνεται ότι οι συγκεκριμένοι έλληνες συγγραφείς, σε μεγάλο βαθμό, υποτιμούν τη συμβολή της θρησκείας στην κατασκευή της ταυτότητας του «άλλου» και δεν την αναφέρουν. Αναφορές στη θρησκεία του «άλλου» παρατηρούνται μόνο, στα κείμενα που απευθύνονται σε μεγαλύτερα παιδιά. Τα δεδομένα όμως, αποκαλύπτουν ότι, και σ' αυτήν την περίπτωση, η θρησκεία που αναφέρεται και προσδίδει θετική χροιά στην ταυτότητα του «άλλου» είναι η χριστιανική θρησκεία της πλειονότητας. Επιπλέον, ο προσανατολισμός

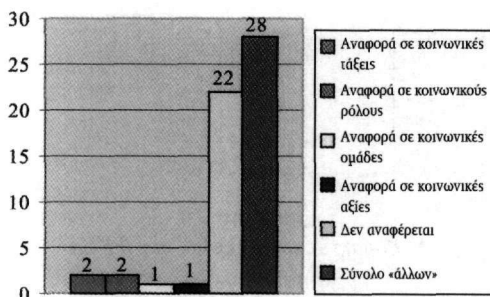
σε μια θρησκεία αποσιωπά τη θρησκευτική ετερότητα και συμπίπτει με το γεγονός, ότι στο ελληνικό σχολείο η θρησκευτική ετερότητα υποτιμάται (Καπετανάκης, 2004).

Κοινωνικό πλαίσιο

Γράφημα 8α

Το κοινωνικό πλαίσιο του «άλλου» στα βιβλία για παιδιά 4-7 ετών

Γράφημα 8β

Το κοινωνικό πλαίσιο του «άλλου» στα βιβλία για παιδιά 7-10 ετών

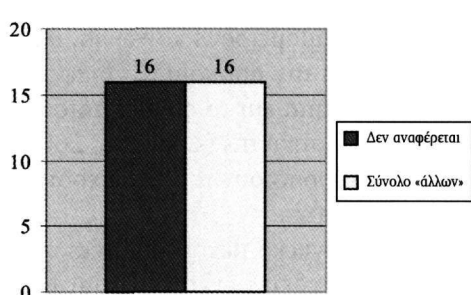
Από τα γραφήματα 8α και 8β, που αφορούν το κοινωνικό πλαίσιο, προκύπτει ότι οι συγκεκριμένοι έλληνες συγγραφείς, στη συντριπτική πλειοψηφία τους, επιλέγουν να μην αναφερθούν στο κοινωνικό πλαίσιο του «άλλου», αποσιωπώντας έτσι τις πεποιθήσεις, τις αξίες, αλλά και τις σχέσεις εξουσίας, που αναπτύσσονται στην κοινωνική ομάδα/ομάδες, που ανήκει ο «άλλος». Η απουσία των παραπάνω στοιχείων αντιμετωπίζει την ταυτότητα, ως σύνολο υπαγωγών, οι οποίες παρουσιάζονται ως φυσικές, αφού στερούνται κοινωνικής διάστασης. Ωστόσο, η ταυτότητα δε συγκροτείται σε κοινωνικό κενό (Δραγώνα, 2003) και γι αυτό, στη συγκεκριμένη περίπτωση, κατασκευάζεται για τον «άλλο» μια ταυτότητα μη πραγματική, μονομερής και ελλιπής.

Η απουσία περιγραφής άλλου κοινωνικού πλαισίου, εκτός αυτού της πλειονότητας, στερεί από τους αναγνώστες τη δυνατότητα να αναγνωρίσουν παρόμοιους ή να γνωρίσουν διαφορετικούς τρόπους αξιολόγησης και οργάνωσης σχέσεων και να αντιληφθούν τη διαφορετική κοινωνική αξία, που μπορούν να προσλάβουν οι επιμέρους υπαγωγές της ταυτότητας. Επιπλέον, η απουσία αυτή, έμμεσα υποστηρίζει τον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας της κοινωνίας της πλειονότητας.

Την κατάσταση αυτή, δεν ανατρέπουν οι λιγοστές και αποσπασματικές αναφορές κοινωνικών στοιχείων, που εμφανίστηκαν σε συγκεκριμένα κείμενα για παιδιά 7-10 ετών. Σε κάποια κείμενα αναφέρεται ρητά μια κοινωνική τάξη (πλούσιοι, ευγενείς), αλλά δεν εμφανίζονται άλλα στοιχεία που την προσδιορίζουν (ιδεολογία, αξίες) ή δηλώνουν τη σχέση της με την οργάνωση και λειτουργία της συγκεκριμένης κοινωνίας. Επιπλέον, επειδή στα κείμενα αυτά, οι «άλλοι» είναι φανταστικά πλάσματα και το πλαίσιο των ιστοριών μη πραγματικό είναι πιθανό τα παιδιά-αναγνώστες να μην αναγνωρίζουν ομοιότητες με τη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα. Σε άλλα κείμενα ανα-

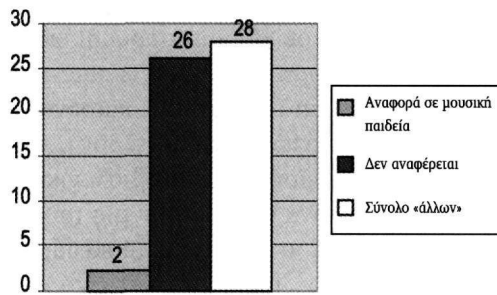
φέρεται, αποσπασματικά, με μονοσήμαντο τρόπο μια ιδεολογική θέση του κοινωνικού πλαισίου του «άλλου». Για παράδειγμα ότι η μόρφωση είναι αξία ή ότι η θέση της γυναίκας είναι υποτιμημένη, αλλά και στις δύο περιπτώσεις το κοινωνικό πλαίσιο, που «γέννησε» τις παραπάνω θέσεις, αποσιωπάται.

Μορφωτικό επίπεδο

Γράφημα 9α

Το μορφωτικό επίπεδο του «άλλου» στα βιβλία για παιδιά 4-7 ετών

Γράφημα 9β

Το μορφωτικό επίπεδο του «άλλου» στα βιβλία για παιδιά 7-10 ετών

Τα δεδομένα γραφημάτων 9α και 9β, που αφορούν τη μορφωτική παράμετρο, δείχνουν δύο εκδοχές για τη μόρφωση των «άλλων». Σύμφωνα με την πρώτη, ο «άλλος» δεν αναφέρεται να έχει μόρφωση. Η αποσιώπηση αυτή αφαιρεί μια επιμέρους ταυτότητα του «άλλου», περιορίζει το εύρος των υπαγωγών του, στερεί μια θετική εικόνα του και έτσι κατασκευάζει μια ταυτότητα ελλιπή.

Σύμφωνα με τη δεύτερη εκδοχή, που παρουσιάζεται στα βιβλία για μεγαλύτερα παιδιά, ο «άλλος» έχει μουσική παιδεία. Το είδος αυτής της δραστηριότητας είναι γνώριμο ή κοινό με πολλά παιδιά-αναγνώστες και συνεπώς ανοίγει το δρόμο για αναγνώριση ομοιοτήτων. Επιπλέον, η οποιαδήποτε μορφωτική διάσταση είναι αξιολογημένη θετικά από την κοινωνία και επομένως, προσδίδει θετικό πρόσημο στην ταυτότητα του «άλλου».

3. Η ταυτότητα του «άλλου»

Η σύνθεση των επιμέρους υπαγωγών του «άλλου» ολοκληρώνει την εικόνα του και συγκροτεί την ταυτότητά του.

Από τη μελέτη των δεδομένων, προκύπτει ότι οι συγκεκριμένοι έλληνες συγγραφείς αναφέρονται σε μικρό αριθμό υπαγωγών του «άλλου» και συνεπώς κατασκευάζουν γι αυτόν μια ταυτότητα ελλιπή.

Η έμφαση στη βιολογική διάσταση του «άλλου», με αναφορές, κυρίως, στη σωματική του διαφορετικότητα, επειδή αποκλίνει από το «φυσιολογικό» σωματότυπο,

και είναι κοινωνικά αξιολογημένα, προσδίδει στην ταυτότητά του στοιχεία κατωτερότητας.

Η κατωτερότητα δηλώνεται, επίσης, με την υποτίμηση της διαφορετικής εθνικής καταγωγής και γλώσσας. Στις συγκεκριμένες περιπτώσεις, οι αναφορές στο εξαθλιωμένο περιβάλλον του άλλου κράτους, η απουσία αναφορών στη μόρφωση του «άλλου», οι θετικές αναφορές στις ελληνικές του ρίζες, την ελληνική γλώσσα και τη χριστιανική θρησκεία κατασκευάζουν την υποτίμηση στην ταυτότητα του «άλλου» και ισχυροποιούν τη θέση της ελληνικής ταυτότητας.

Η ταυτότητα του «άλλου» παρουσιάζει ελλείψεις στις παραμέτρους κοινωνία, θρησκεία και μόρφωση. Οι ελλείψεις αυτές, συνδυασμένες με την απουσία της διαφορετικής γλώσσας και εθνικότητας, καταργούν την πολλαπλότητα και τη συνθετικότητα της ταυτότητας, στοιχείων που αποτελούν συστατικά χαρακτηριστικά της (Δραγώνα, 2001), θεμελιώνουν τη μονοδιάστατη βιολογική ταυτότητα, ισχυροποιούν την κατωτερότητά της και ταυτόχρονα συγκροτούν μια ταυτότητα μη πραγματική.

Η ταυτότητα του «άλλου» κατασκευάστηκε από τους συγκεκριμένους Έλληνες συγγραφείς και αφού ταυτότητα και ετερότητα είναι αλληλένδετες έννοιες (Δραγώνα, 2003) και συνδέονται με καθρεπτική σχέση, η ταυτότητα των συγκεκριμένων Ελλήνων συγγραφέων όρισε την κατασκευή της ταυτότητας του «άλλου». Κι επειδή, οι συγγραφείς εκφράζουν στα κείμενά τους τη συλλογική ιδεολογία (Κανατισούλη, 2004), η κατασκευή της ταυτότητας του «άλλου» είναι απόρροια της ελληνικής συλλογικής ταυτότητας. Η ελληνική συλλογική ταυτότητα, έχει συγκεκριμένο εθνικό, γλωσσικό και γενικότερα πολιτισμικό περιεχόμενο και συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, που κατασκευάζουν την ανωτερότητά της (Αβδελά, 1997). Αυτή η ανωτερότητα, εμφανίστηκε ως κριτήριο υποτίμησης των εθνικά «άλλων» και παρουσίασε την ελληνική γλώσσα, ως γλώσσα της αποτελεσματικής επικοινωνίας. Η κατασκευή αυτής της ανωτερότητας, όμως, είναι ανασφαλής (Ασκούνη, 2001), με αποτέλεσμα η ελληνική ομάδα να εκδηλώνει ξενοφοβικές τάσεις (Eurobarometer, 2000), απέναντι στην ετερότητα. Η ξενοφοβία και η ανασφάλεια, έχει ως αποτέλεσμα να παρουσιάζουν, οι συγκεκριμένοι Έλληνες συγγραφείς υποτιμημένα την ταυτότητα του «άλλου» και να την συγκροτούν στη βάση των αποσιωπήσεων παρά των αναφορών.

Από τη σύγκριση των επιμέρους παραγών της ταυτότητας του «άλλου» στο σύνολο των λογοτεχνικών βιβλίων φαίνεται ότι η κατασκευή της ταυτότητας, στα βιβλία για παιδιά 4-7 ετών, θεμελιώνεται στη σωματική του διαφορά, ενώ στα βιβλία για μεγαλύτερα παιδιά, στη διαφορετική εθνικότητα. Παρατηρείται, όμως, ότι στα περισσότερα κείμενα, η διαφορετική εθνικότητα δεν προσδιορίζεται, ενώ στις περιπτώσεις της διπλής εθνικότητας, η ελληνική είναι η εθνικότητα, που υποστηρίζεται θετικά από τον «άλλο». Επίσης, η χριστιανική ορθόδοξη είναι η θρησκεία με αναφορά και η αναφορά στην άλλη γλώσσα να γίνεται επικριτικά, ενώ, παράλληλα, σ' όλα τα κείμενα, δίνεται έμφαση στην ελληνική, ως τη γλώσσα της αποτελεσματικής επικοινωνίας.

Παρόμοια αντιμετωπίζεται η εθνικότητα και γλώσσα του «άλλου», στα βιβλία της μικρότερης ηλικίας. Σ' αυτά τα βιβλία, η διαφορετική εθνικότητα υποτιμάται, μέσα από τις μη αναφορές, τις ασαφείς αναφορές και τις αρνητικές αναφορές για τον ξένο, ενώ οι έμμεσες αναφορές στην ίδια εθνικότητα της προσδίδουν την έννοια του αυτονόη-

του. Ως αυτονόπη, εμφανίζεται και η κοινή γλώσσα, μέσα από τις έμμεσες αναφορές, που αποτυπώνουν την αποτελεσματικότητά της, ενώ οι αρνητικές αναφορές στη διαφορετική γλώσσα, την υποτιμούν.

Έτσι, φαίνεται, ότι το διαφορετικό τρόπο κατασκευής της ταυτότητας του «άλλου», στις δύο ηλικίες, διατρέχει παρόμοια αντίληψη, που υποτιμά τη διαφορετική εθνικότητα και γλώσσα και ενισχύει την κατασκευή της ελληνικής εθνικής και γλωσσικής ανωτερότητας.

4. Συζήτηση

Η εθνική και πολιτισμική ομοιογένεια αποτυπώθηκε ως η κεντρική έννοια, που προβάλλεται από τα κείμενα των παιδικών βιβλίων τα οποία μελετήθηκαν. Η ομοιογένεια κατασκευάστηκε με παρόμοιο τρόπο σε όλα τα κείμενα, μέσα από την παρουσίαση της εθνικής και πολιτισμικής ομοιότητας των ομάδων των πλειονοτήτων, αλλά και της παρουσίας των «άλλων»-ξένων με έμφαση στη διαφορετική τους εθνικότητα, η οποία συνοδεύεται από διαφορετικά πολιτισμικά στοιχεία –κυρίως από διαφορετική γλώσσα.

Η ομοιογένεια, όπως κατασκευάστηκε στα κείμενα, ενδέχεται να επηρεάσει τον τρόπο, που θα προσλαμβάνουν τα παιδιά την κοινωνική πραγματικότητα. Τα παιδιά μπορεί να εκλάβουν ότι ένα έθνος συνδέεται με ένα πολιτισμό. Τότε, όμως, μπορεί να αντιλαμβάνονται κάθε άτομο μόνο ως φορέα πολιτισμού, κοινωνίας και χαρακτηριστικών που συνδέονται με την εθνικότητά του και να διακρίνονται μεταξύ τους με βάση την εθνικότητα.

Τα ελληνικά πολιτισμικά στοιχεία εμφανίστηκαν ως ανώτερα. Η ανωτερότητα τους κατασκευάστηκε στα κείμενα, μέσα από τις έμμεσες αναφορές σ' αυτά –που τα εμφάνιζαν ως αυτονόπη-, αλλά και από τις ρητές αναφορές των «άλλων», που υιοθετούσαν κυρίως την ελληνική γλώσσα και μόνο έτσι επικοινωνούσαν αποτελεσματικά. Στην κατασκευή της ανωτερότητας των ελληνικών πολιτισμικών στοιχείων νομίζουμε ότι οφείλεται η υποτιμημένη παρουσίαση των «άλλων». Οι «άλλοι» κατασκευάστηκαν στα βιβλία με αρνητικές αναφορές, ασάφειες ή χωρίς αναφορές στον πολιτισμό τους.

Ο τρόπος παρουσίασης των ελληνικών πολιτισμικών στοιχείων και των πολιτισμικών στοιχείων των εθνικά «άλλων» ενδέχεται να έχει συνέπειες στον τρόπο που τα παιδιά θα τα αντιλαμβάνονται. Τα παιδιά μπορεί να προσλάβουν την ελληνική γλώσσα, ως γλώσσα αποτελεσματική στην επικοινωνία, την ορθόδοξη χριστιανική θρησκεία ως τη μόνη θρησκεία με αξία και τον ελληνικό πολιτισμό ως ανώτερο. Αυτή η πρόσληψη μπορεί να ενισχύει το θετικό στερεότυπο των παιδιών ελληνικής καταγωγής και την προκατάληψη για τα παιδιά των άλλων εθνικοτήτων. Για τα αλλοεθνή παιδιά, αυτό ενδέχεται να λειτουργήσει ως αρνητικός παράγοντας στην ανάδειξη των δικών τους διαφορετικών υπαγωγών.

Η υποτιμημένη ταυτότητα των «άλλων» μπορεί να οδηγήσει τα παιδιά να εκλαμβάνουν ως φυσική την κατωτερότητα των «άλλων» και την ανωτερότητα των ελλήνων. Στη σχολική τάξη, η πιθανή πρόσληψη της κατωτερότητας από τους «άλλους» μαθητές μπορεί να μειώνει την αυτοεκτίμηση και να αποδυναμώνει τις προσδοκίες και

τα κίνητρα τους, με αποτέλεσμα να περιορίζονται οι πιθανότητες συμμετοχής ή και επιτυχίας τους στο σχολείο. Αντίθετα μπορεί να λειτουργήσει η ενίσχυση του αυτοσυναισθήματος των παιδιών ελληνικής καταγωγής.

Τελικά, στα κείμενα που μελετήθηκαν μοιάζει σαν να επιδιώκεται η διαιώνιση των προκαταλήψεων απέναντι στους «άλλους» και η οικοδόμηση του θετικού στερεότυπου απέναντι στον ελληνικό «εαυτό».

Βιβλιογραφία

- Αβδελά, Ε., (1997). Χρόνος, ιστορία και εθνική ταυτότητα στο ελληνικό σχολείο, στο Α. Φραγκουδάκη, Θ. Δραγώνα (επιμ.), *Τι είν' η πατρίδα μας*, 49-71, Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
- Αλεξοπούλου-Πετράκη, Φ., (2005). *Φίλοι;...φως φανάρι*, Παπαδόπουλος, Αθήνα.
- Ανδρούσου, Α., Μάγος, Κ. (2001). Η καθημερινή εκπαιδευτική πράξη, στο Α. Ανδρούσου, Ν. Ασκούνη, Κ. Μάγος, Σ. Χρησιτίδου-Λιοναράκη, *Εκπαίδευση: πολιτισμικές διαφορές και κοινωνικές ανισότητες*, τ. Β', 113-163, ΕΑΠ, Πάτρα.
- Ασκούνη, Ν., (2001). Εθνοκεντρισμός και πολυπολιτισμικότητα: η αναζήτηση ενός νέου προσανατολισμού της εκπαίδευσης, στο Α. Ανδρούσου, Ν. Ασκούνη, Κ. Μάγος, Σ. Χρησιτίδου-Λιοναράκη, *Εκπαίδευση: πολιτισμικές διαφορές και κοινωνικές ανισότητες*, τ. Β', 67-108, ΕΑΠ, Πάτρα.
- Δαρλάση, Α., (2004). *Ονειροφύλακες*, Πατάκης, Αθήνα.
- Δραγώνα, Θ., (2001). Κοινωνικές ταυτότητες/ετερότητες, στο Θ. Δραγώνα, Ε. Σκούρτου, Α. Φραγκουδάκη, *Εκπαίδευση: πολιτισμικές διαφορές και κοινωνικές ανισότητες*, τ. Α', 25-78, ΕΑΠ, Πάτρα.
- Δραγώνα, Θ., (2003). *Ταυτότητα και εκπαίδευση*, [Http://www.kleidiakaiantikleidia.net](http://www.kleidiakaiantikleidia.net).
- Eurobarometer, (2000). *Survey on racism and xenophobia*, [Http://eumc.eu.int/eumc/material/doc/3ec508c004aec_doc_EN.pdf](http://eumc.eu.int/eumc/material/doc/3ec508c004aec_doc_EN.pdf).
- Ζορμπά-Ραμποπούλου, Β., (2002). *Η Σαββίνα, η Μοένια και τα χρώματα*, Ακρίτας, Αθήνα.
- Ζορμπά-Ραμποπούλου, Β., (2004). *Ο Μικρός τυμπανιστής των Εξαρχείων*, Ψυχογιός, Αθήνα.
- Ηλιόπουλος, Β., (2003). *Καφέ απδιαστικό μπαλάκι*, Πατάκης, Αθήνα.
- Καλλέργης, Η., (1993). Το πρόβλημα της ιδεολογίας στα παιδικά λογοτεχνήματα, στο Α. Κατσικί-Γκιβαλου (επιμ.), *Παιδική λογοτεχνία: θεωρία και πράξη*, τ. Α', 41-56, Καστανιώτης, Αθήνα.
- Καμαράτου-Γιαλλούση, Ε., (1996). *Το ξενολούλουδο*, Σύγχρονη εποχή, Αθήνα.
- Κανατσούλη, Μ., (2004). *Ιδεολογικές διαστάσεις της παιδικής λογοτεχνίας*, Τυπωθήτω, Αθήνα.
- Καπετανάκης, Γ., (2004). *Θρησκευτική αγωγή στο ενιαίο λύκειο: προσέγγιση ή αποκλεισμός του θρησκευτικά διαφορετικού;* Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, ΕΑΠ, Πάτρα.
- Κάτσικας, Χ., Πολίτου, Ε., (1999). *Εκτός τάξης το διαφορετικό;*, Gutenberg, Αθήνα.
- Κοντολέων, Μ., (1995). Οι ήρωες των παραμυθιών άλλοτε και τώρα, *Διαδρομές στο χώρο της λογοτεχνίας για παιδιά και νέους*, 37, 49-54, Καστανιώτης, Αθήνα.
- Κυριαζή, Ν., (2002). *Η κοινωνιολογική έρευνα*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Μααλούφ, Α. (μτφ Τραμπούλης Θ), (1998). *Οι φονικές ταυτότητες*, Ωκεανίδα, Αθήνα.
- Μιχαλοπούλου, Κ., (1996). Αναπαράσταση ενός φανταστικού χώρου/κόσμου στα παραμύθια με τη χρήση στοιχείων φυγής από την πραγματικότητα, *Διαδρομές στο χώρο της λογοτεχνίας για παιδιά και νέους*, 42, 129-132, Καστανιώτης, Αθήνα.
- Μουρίκη, Κ., (2004). *Γκασμέντ, ο φυγάς με τη φλογέρα*, Παπαδόπουλος, Αθήνα.
- Νικολούδη, Φ., (2000). *Το χαρούμενο λιβάδι*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Πάλλα, Μ., (1990). Η ανάλυση περιεχομένου, *Φιλολογός*, 62, 270-278.

- Τσιλιμένη, Τ., (1996). Οι μικρές ιστορίες και οι διαγωνισμοί της Γυναικείας Λογοτεχνικής Συτροφιάς, *Διαδρομές στο χώρο της λογοτεχνίας για παιδιά και νέους*, 41, 20-27, Καστανιώτης, Αθήνα.
- ΥΠΕΠΘ/ Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, (2001). *Διαθεματικό ενιαίο πλαίσιο προγραμμάτων σπουδών για το Νηπιαγωγείο*,
[Http://www.pi-schools.gr/programs/depps/27deppsaps_Nipiagogiou.pdf](http://www.pi-schools.gr/programs/depps/27deppsaps_Nipiagogiou.pdf)
- Φραγκουδάκη, Α., (1997) Απόγονοι Ελλήνων από τη «μυκηναϊκή» εποχή: η ανάλυση των εγχειριδίων ιστορίας, στο Α. Φραγκουδάκη, Θ. Δραγώνα (επιμ.), *Τι είν' η πατρίδα μας; Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*, 344-400, Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
- Ψύλλα, Μ., (1998). Το μήνυμα ως αντικείμενο ερμηνείας και ανάλυσης στο πλαίσιο της επικοινωνιακής πράξης, στο Γ. Παπαγεωργίου (επιμ.) *Μέθοδοι στην κοινωνιολογική έρευνα*, 73-118, Τυπωθήτω, Αθήνα.

Διεύθυνση Επικοινωνίας

Σεβαστή Ματθαίου

e-mail: smatthaiou@sch.gr